

**MEDIA MAYDON TUZILISHI, TA'SIRI VA MEDIA MAYDONDA
AXBOROT TARQATISH MADANIYATI**

Abdupattayev Xasanboy Abdurakhmonovich

Qo'qon Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Dehqonova Mubinaxon

Qo'qon Davlat Pedagogika Universiteti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada media maydonining tuzilishi, uning jamiyatga ta'siri va media maydonda axborot tarqatish madaniyatini shakllantirish mexanizmlari ilmiy tahlil qilinadi. Media maydon – ommaviy axborot vositalari, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlarni o'z ichiga olgan ijtimoiy struktura – jamiyatda axborot oqimi va ijtimoiy ongni belgilovchi asosiy maydonlardan biridir. Maqolada O'zbekiston kontekstidagi axborot madaniyati va media ta'sirining o'ziga xos jihatlari ham ko'rib chiqiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, media maydonda axborot tarqatish madaniyati shaxsning tanqidiy fikrlash, gatekeeping mexanizmlari va onlayn etik qoidalar orqali mustahkamlanadi. Media maydonining sog'lom tuzilishi va axborot madaniyatining yuqori darajasi raqamli fuqarolik va barqaror ijtimoiy jarayonlar uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: media maydon, axborot tarqatish madaniyati, gatekeeping, media system dependency, raqamli kommunikatsiya, tanqidiy fikrlash, internet madaniyati.

Kirish. Raqamlashuv va internet imkoniyatlarining kengayishi bilan media maydoni murakkablashib, yangi ijtimoiy struktura sifatida shakllanmoqda. Bugungi kun media maydoni ommaviy axborot vositalaridan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, foydalanuvchi yaratuvchi kontent platformalarini ham o'z ichiga oladi. Ushbu maydon jamiyatda axborot oqimini nazorat qilish, ommaviy fikrni shakllantirish va axborot madaniyatini rivojlantirishda markaziy o'rin egallaydi.

Axborot tarqatish madaniyati — bu shaxs va jamoaning axborot olish, yaratish va tarqatishda mas’uliyatli yondashuvi. Bu madaniyat gatekeeping qoidalari, media ta’siri va shaxsning axborotga bo’lgan munosabatini o’z ichiga oladi. Ayniqsa, raqamli muhitda, axborot tez tarqalishi va desinformatsiya xavfi ortgan paytda, axborot madaniyati va media maydon tuzilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi media maydon tuzilishini, uning ta’sirini va axborot tarqatish madaniyatini tahlil qilib, O‘zbekistondagi hozirgi vaziyat va tavsiyalarni aniqlashdir.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili asosida quyidagi nazariyalar ko’rib chiqildi:

1. **Media system dependency nazariyasi:** Sandra Ball-Rokeach va Melvin Defleur tomonidan ilgari surilgan ushbu nazariya, shaxslar media vositalariga qanchalik qaram bo’lishsa, media ularning hayotiga shunchalik ko’p ta’sir qilishi mumkinligini aytadi.

2. **Gatekeeping nazariyasi:** Gatekeeping — axborotni filtrlash va tarqatish jarayoni bo’lib, media maydonida qaysi ma’lumot ommaga yetkazilishi yoki cheklanishi ustidan nazorat o’rnatadi.

3. **Media boyligi (Richness) nazariyasi:** Daft va Lengel tomonidan taklif qilingan bu nazariya, turli media vositalarining ma’lumot uzatishda “muhit boyligi” jihatidan farqlari borligini ko’rsatadi.

4. **Internet madaniyati va axborot xavfsizligi:** No‘monov va Doliyev O‘zbekistonda axborot xavfsizligi va internet madaniyati muammolarini o‘rganib, onlayn muloqotda etik va huquqiy masalalarni ko‘taradilar.

5. **Yoshlar media madaniyati:** I. Abdullayev O‘zbekistonda yoshlarning internet va media madaniyati bo‘yicha tajribalarini tahlil qiladi.

6. **Axborot kokoni (Information Cocoon):** Xu va Chen boshchiligidagi tadqiqotda raqamli media foydalanuvchilari ijtimoiy qatlam va foydalanish odatlariga qarab “axborot kokoniga” yopilish xavfi borligi ko’rsatilgan.

7. **Xalqaro auditoriya tuzilishi:** Taneja va Webster jahondagi auditoriyalarning web-foydalanishdagi madaniy va institutsional omillarini tahlil qiladi.

8. **Ma'lumot tarqalishi va ijtimoiy ta'sir modellari:** González-Avella, Cosenza va Tucci ong va media maydon o'rtasidagi murakkab ta'sirlarni model shaklida tavsiflaydi. Mahalliy va xalqaro manbalar kombinatsiyasi media maydon tuzilishi va madaniy ta'sir nazariyalarini kengroq qamrab oladi.

Muhokama. 1. Media maydon tuzilishi. Media maydon — bu ijtimoiy struktura bo'lib, bir necha eng muhim elementlardan tashkil topgan:

OAV va professional jurnalistika — matbuot, televideniye, radio va onlayn nashrlar.

Ijtimoiy tarmoqlar va foydalanuvchi yaratuvchi platformalar (User-generated content) — bloglar, tarmoqlar, veb-forumlar.

Gatekeeperlar va ta'sir ko'rsatuvchi institutsiyalar — redaksiyalar, tartibga soluvchi organlar, reklama agentliklari.

Auditoriya — media iste'molchilari, foydalanuvchilar va foydalanuvchi segmentlari.

Gatekeeping nazariyasi (qaysi ma'lumot ommaga tarqatiladi va qaysi bloklanadi) media maydon strukturaviy nazoratining muhim elementidir. Media sistem dependency nazariyasi esa shuni ko'rsatadiki, foydalanuvchilar media vositalariga bo'lgan qaramligi orqali shakllangan ijtimoiy tuzilmada ma'lumotga bo'lgan bog'liqlik ortadi va media ta'siri kuchayadi.

2. Media maydon ta'siri jamiyatga. Media maydon jamiyatga bir nechta yo'llar bilan ta'sir qiladi:

Madaniy ta'sir: Uzluksiz axborot oqimi, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy kontent orqali ommaviy ong va qadriyatlar shakllanadi. Bu “axborot kokoni” tushunchasida ham aks etadi: ba'zi guruh foydalanuvchilari faqat o'z ijtimoiy qatlamlari va afzalliklariga mos axborot bilan o'rab olinadi.

Siyosiy va ijtimoiy ta'sir: Media maydon, xususan OAV va ijtimoiy tarmoqlar, jamoatchilik fikrini shakllantirishda, davlat siyosati va fuqarolik faolligida muhim rol o'ynaydi.

Axborot xavfsizligi: Internet madaniyati va axborot xavfsizligi masalalari onlayn maydondagi etik va huquqiy munosabatlarni tartibga soladi. No'monov va Doliyev O'zbekiston kontekstida axborot xavfsizligining dolzarbligini ko'tarib, milliy madaniyat bilan bog'liq xatar va yechimlarni tahlil qilgan.

Jamiyatda birlashuv va farqlanish: Taneja va Webster tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, madaniy va institutsional strukturalar global media iste'molida auditoriyaning shakllanishiga ta'sir qiladi.

3. Axborot tarqatish madaniyati. Axborot tarqatish madaniyati quyidagi elementlarga asoslanadi:

Tanqidiy fikrlash va gatekeeping: Shaxs ma'lumotni qaysi manbadan olishini, uning ishonchligini tahlil qilishi kerak. Gatekeeping nazariyasi orqali media maydonda ma'lumot filtrlanishining strukturaviy mexanizmlari aniqlanadi.

Media boyligi va tanlov: Media richness nazariyasi shuni tushuntiradiki, turli media kanallari turli darajada "boy" axborotni etkazishi mumkin, shuning uchun shaxs media vositasini ehtiyojiga qarab tanlashi lozim.

Axborot qaramligi va mustaqillik: Media system dependency nazariyasi kontekstida odamlar media vositalariga qaramligi oshsa, ularni tanqidiy qabul qilish ehtiyoji ham kuchayadi.

Axborot segregatsiyasi va kokon ta'siri: "Axborot kokoni" (information cocoon) modeli shuni ko'rsatadiki, raqamli foydalanuvchilar o'z ijtimoiy qatlamlari va afzalliklariga mos axborot bilan "yopilishi" mumkin.

Etik va madaniy normativlar: Onlayn muloqot va axborot tarqatishda etik me'yorlar, masalan, shaxsiy ma'lumotni himoya qilish, manipulyatsiyadan saqlanish va ma'lumotni mas'uliyatli tarqatish madaniyati shakllanishi kerak.

Natijalar. Tahlillar natijalariga ko'ra:

1. **Media maydonining murakkab tuzilishi** (OAV, internet platformalari, ijtimoiy tarmoqlar) jamiyatda axborot oqimini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi va gatekeeping mexanizmlar orqali nazorat qilinadi.

2. **Gatekeeping jarayonlari va media qaramligi** shaxsning ma'lumot manbalarini tanlash va qabul qilish xatti-harakatlariga bevosita ta'sir qiladi. Media system dependency nazariyasi bo'yicha, odamlar media vositalariga bog'liq bo'lsalar, media ta'siri kuchayadi.

3. **Axborot kokoni ta'siri** raqamli foydalanuvchilar orasida ma'lumot segregatsiyasini keltirib chiqarishi mumkin: ba'zi guruhlar o'z ijtimoiy qatlamiga mos axborot bilan chegaralanadi.

4. **Axborot tarqatish madaniyati** shaxsda tanqidiy fikrlash, etik axborot tarqatish, va ma'lumot xavfsizligi bo'yicha yondashuvlarni shakllantirishda muhim omil bo'ladi.

5. **Jamiyat barqarorligi va raqamli fuqarolik** rivoji uchun media maydonning erkinligi va axborot madaniyati uyg'unligi zarur; buning uchun axborot savodxonligi va media madaniyati bo'yicha ta'lim va siyosiy choralar talab qilinadi.

Xulosa. Media maydoni bugungi raqamli jamiyatda ijtimoiy, siyosiy va madaniy jihatdan juda muhim struktura hisoblanadi. Uning tuzilishi (gatekeeperlar, media turlari va platformalar) va ta'siri (axborot oqimi, madaniy izolyatsiya, jamiyatdagi ong) media maydonni ijtimoiy institut sifatida kuchli qiladi. Axborot tarqatish madaniyati esa shaxs va jamiyatga tanqidiy fikrlash, axborot manbalarini baholash va etik yondashuv ko'nikmalarini beradi. O'zbekistonda media maydon va axborot tarqatish madaniyatini rivojlantirish uchun quyidagilar muhim:

- maktab va oliy ta'limda media savodxonligi bo'yicha darslar kiritish;
- onlayn platformalarda axborot etikasi va gatekeeping qoidalarini targ'ib qilish;
- jamiyatda raqamli ma'lumot xavfsizligi va axborot madaniyatini oshirish uchun kampaniyalar olib borish;

media va axborot siyosatini shakllantirishda foydalanuvchilarning ovozi inobatga olish.

Kelajakda media maydon va axborot tarqatish madaniyati bo'yicha ilmiy izlanishlar sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) va algoritmlarning shaxslar va jamiyatga ta'sirini o'rganishga yo'naltirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ball-Rokeach, S. J., & Defleur, M. L. (1976). Media System Dependency Theory.
2. Kurt Lewin Gatekeeping nazariyasi (Gatekeeping concept)
3. Daft, R. L., & Lengel, R. H. Media Richness Theory (1986).
4. No'monov, S. F., & Doliyev, G. A. "Axborot xavfsizligi va internet madaniyati: tushunchasi va muammolari", Qoqon Universiteti Xabarnomasi.
5. Abdullayev, I. I. "Yoshlar media madaniyati: O'zbekiston amaliyoti". Oriental Renaissance, 2023.
6. Xu, H., Chen, Z., Li, R., & Wang, C.-J. "The Geometry of Information Cocoon: Analyzing the Cultural Space with Word Embedding Models."
7. Taneja, H., & Webster, J. "How Do Global Audiences Take Shape? The Role of Institutions and Culture in Patterns of Web Use."
8. González-Avella, J. C., Cosenza, M. G., & Tucci, K. "Nonequilibrium Transition Induced by Mass Media in a Model for Social Influence."